

A jóléti állam kirekesztő mechanizmusai

A hajléktalanság Foucault hatalomelméletének tükrében

Szőőr-Fülöp Luca

Csoba Judit

SZŐÖR-FÜLÖP LUCA: Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola –
szoorfulopluca@gmail.com

CSOBA JUDIT: Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék –
csoba.judit@arts.unideb.hu

ABSZTRAKT Tanulmányunk célja annak vizsgálata, hogy a jóléti állam által garantált szociális jogok hogyan alakulnak át az elmúlt évtizedben Magyarországon. Az átalakulási folyamat elemzéséhez az egyik legsérülékenyebb társadalmi csoportot, a hajléktalan személyeket érintő szakmai, közéleti és politikai diskurzus vizsgáljuk. E diskurzus néhány részletének elemzésével arra teszünk kísérletet, hogy dokumentáljuk, napjaink Magyarországnak jóléti állama folyamatosan újraértelmezi az állampolgárok elemi jólétének biztosítására irányuló állami felelősségvállalást és a szociális biztonsághoz való jog garanciáit.

Kulcsfogalmak: szociális jogok, kirekesztés, hajléktalanság, hatalom, Foucault

The exclusionary system of the welfare state

Homelessness in the light of Foucault's theory of power

ABSTRACT The primary goal of our present study is to examine how the social rights guaranteed by the welfare state have evolved over the past decade in Hungary. To interpret the process of social transformation, one of the most vulnerable groups of the marginalized, homeless people, and the professional, political, and public discourse targeting the aforementioned group, are analysed. Via further investigating the discourse, we aim to document how the welfare state in contemporary Hungary constantly redefines the state's responsibility to ensure the basic well-being of its citizens in order to guarantee the right to the individual's social security.

Keywords: social rights, social exclusion, homelessness, theory of power, Foucault

BEVEZETÉS

A szegénység mint társadalmi jelenség a jóléti államok minden törekvése ellenére, úgy tűnik tartósan velünk él. Az elmúlt évtizedben bekövetkezett gazdasági, társadalmi, politikai változások az egyenlőtlenségi viszonyok kezelése során a huszadik század második felében elért eredményeket megkérdőjelezzik, és számos európai országban egyre mélyítik a társadalmi csoportok közötti távolságot (Bönke – Schröder 2015, Gábos et al. 2021).

A rendszerváltást követően kialakuló liberális piacgazdaság Magyarországon is növelte azoknak a háztartásoknak a számát, amelyek perifériára szorultak, miközben a jóléti ellátások jövedelemhiányt kompenzáló rendszere folyamatosan szűkült, az ellátások ideje rövidült, a támogatási küszöbök emelkedtek és a támogatások reálértéke csökkent.

Az ezredfordulót követő gazdasági válságok hatására a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázata által érintettek aránya 2007-ben 28,2% volt, ez az arány 2012-ig 34,8%-ra nőtt (Csoba 2014, Váradi 2015, KSH 2004–2020). A peremhelyzetbe sodródott csoportok kitörési lehetősége korlátozottá vált. Ennek okai közé nem csupán a munkaerőpiac szűkülése és a jelentős arányú munkanélküliség és jövedelemhiány sorolható, hanem az elmúlt évtizedben a kirekesztett csoportokra irányuló egyre erősebb stigmatizáció és a társadalomból való kiszorulás individuális okainak előtérbe helyezése is (Walker 2016, Szikra 2018, Ladányi 2020). A politikai diskurzus által generált negatív társadalmi megítélés az utóbbi években felerősödött, s a domináns politikai ideológiához illeszkedő szakpolitikai döntések egyre kevésbé garantálták a kiutat a peremhelyzetű csoportok többsége számára.

Foucault ezt a jelenséget úgy írja le, hogy a kirekesztés mechanizmusai beépültek a társadalomba és a megbélyegzés a közgondolkodás részévé vált (Felber 2007).

Ferge Zsuzsa szerint a 2010 óta eltelt időben kormányintézkedések szintjén jelentek meg a szegényeknek ártó, a közép- és felső osztályoknak kedvező intézkedések (Ferge 2018). Csillag és Szelényi szerint posztkommunista tradicionalizmusról beszélhetünk, melynek fő ismertetőjelei – mint az érdemtelen szegények kirekesztése, vagy az etatizmus – megtalálhatóak az Orbáni politikában (Szelényi – Csillag 2015). Ladányi (2020) szerint negatív redisztribúció fedezhető fel a társadalombiztosítási törvény átformálásában, vagy a hajléktalanokat vegző törvény (2018. évi 178. korm. rendelet) deklarálásában.

A hazai szociális ellátórendszer fokozatos átalakítása miatt az elszegényedő társadalmi csoportok támogatása korlátozottá, a szociális biztonság bizonytalanná, az elemi jólét hiánya általánossá vált (Gyulavári – Krémer 2004, Szelényi – Csillag 2015, Szikra 2017, Scheiring 2018).

Tanulmányunk célja annak vizsgálata, hogy a jóléti állam által garantált szociális jogok hogyan alakulnak át az elmúlt évtizedben Magyarországon. Az átalakulási folyamat elemzéséhez az egyik legsérülékenyebb társadalmi csoportot, a hajléktalan személyeket érintő szakmai, közéleti és politikai diskurzust vizsgáljuk, s arra teszünk kísérletet, hogy e diskurzus néhány részletének bemutatásával dokumentáljuk, napjaink Magyarországnak jóléti állama hogyan értelmezi újra az állampolgárok elemi jólétének biztosítására irányuló állami felelősségvállalást, és hogyan vonja vissza a szociális biztonsághoz való jog garanciáit. A célcsoport választását az is indokolja, hogy a Foucault által elemzett megbélyegzési mechanizmus a hajléktalanokra vonatkozóan a közpolitikai és közéleti kommunikációban fokozatosan erősödő és jól követhető (Felber 2007). A hajléktalanság tematizálását és a közéleti diskurzus fókuszába kerülését a 178/2018. (X. 2.) Kormányrendelet (továbbiakban „hajléktalantörvény”) indította el. A „hajléktalantörvény” értelmében az a személy, aki életvitelszerűen közterületen tartózkodik, szabálysértést követ el. A Kormányrendelet életbe lépésével a hajléktalan személyek térbeli kirekesztése olyan szintre lépett, amely a kritikus szakértők szerint alkotmányellenes (TASZ 2019). Mivel a témával kapcsolatban megfogalmazódó hozzászólások jól tükrözik a véleményalkotók értékrendszerét, a célcsoporttal kapcsolatos diskurzus elemzése lehetőséget kínál a szociális jogok átalakulásával kapcsolatos rövid helyzetelemzésre.

A KUTATÁS ELMÉLETI KERETEI: FOUCAULT ÉS A HATALOM

Foucault 1970 és 1975 közötti időszakban született írásai és 1979-es előadása kiváló elméleti és fogalmi keretet kínálnak elemzésünk számára. Ebben a korszakban a szerző a modern társadalom fegyelmező mechanizmusait kutatta, és elemzései során a hangsúlyt a hatalom mindennapi kivételére helyezte (Fekete – Szigeti 2005). Ennek megfelelően az általa vizsgált szervezeti keretek közé tartozik a katonaság, az elmeegógyintézet, vagy a büntetés és börtön kapcsolata. Célszerű felhívni a figyelmet arra, hogy a szerző a modern társadalomban megjelenő hatalmat nem tartja eredendően károsnak, a negatív hatalom mellett megkülönböztet pozitív hatalmat is. Míg a negatív hatalom a megítélése szerint párhuzamba hozható az erőszakkal és olyan viselkedési formákkal, amelyek másokat bármilyen formában megsértenek, a pozitív forma alkalmas pl. innovatív cselekvési alternatívák kialakítására (Felber 2007). Foucault 1979-es Stanford egyetemen tartott előadása kiemelten fókuszál a pozitív hatalom gyakorlására, ami megítélése szerint a jóléti állam peremhelyzetű csoportok társadalmi integrációjára irányuló szerepével hozható összefüggésbe.¹ Zétényi (2005) szerint Foucault pozitív hatalommal bíró „pásztori hatalmának” megléte a modern államhatalmak esetében arra irányul, hogy a vezetők kialakítsák a megfelelő jólétet és magas életszínvonalat. Ebben a kontextusban a hatalom nem az alávetés, hanem a felemelés, a társadalmi integráció eszköze lehet. A hatalom fogalmának e foucault-i értelemben tárgyalt kettős jellege alkalmas arra, hogy napjaink hatalommal rendelkező jóléti államának a peremhelyzetű csoportokkal kapcsolatos megnyilvánulásait elemezzük, s a pozitív, illetve negatív hatalom, a „felemelés”, illetve az „alávetés” dimenziójában objektív képet rajzoljunk.

KUTATÁSI KÉRDÉSEK: HAJLÉKTALANOK ÉS A HATALOM

A foucault-i pozitív és negatív hatalom fogalmakat alkalmazva a továbbiakban arra teszünk kísérletet, hogy a jóléti állam szerepvesztését (szereptévesztését) és a hatalmi alávetés megnyilvánulási formáit a hajléktalanokra vonatkozóan megvizsgáljuk. A tanulmány által szabott keretek között a hajléktalan személyekkel kapcsolatban néhány meghatározó, közvéleményformáló médiumban megjelenő tartalmakat elemzünk. Úgy véljük, hogy a médiumokban megjelenő képek, értékek, megfogalmazások mentén a „felemelés”, illetve „alávetés” folyamata jól megragadható. Az elemzés során a következő két központi kérdésre keressük a választ:

1.) *A Foucault által tárgyalt negatív, illetve pozitív hatalomhoz kötött állami szerepvállalás megjelenik-e és ha igen, akkor milyen formában a médiumok által közölt tartalmakban?*

Az elemzés során azt vizsgáljuk, hogy a médiumok pozitív vagy a negatív hatalomfogalom mentén tematizálják a hajléktalanokat mint a társadalom peremén élő, az egzisztenciális bizonytalanságot, a szegénységet leginkább megjelenítő célcsoportot. Az eredmény elvezet

¹ 1. *A pásztor hatalmat egy nyáj, és nem egy terület felett gyakorol. A pásztor összegyűjti és vezeti nyáját, azaz a nyáj létezése a pásztor jelenlétének és cselekedeteinek függvénye. A pásztor feladata nyájának üdvözülését biztosítani. Nemcsak az a teendő, hogy veszély esetén a nyáj egészét megvédje (akár életének feláldozásával is), hanem hogy mindenkit (omnes) és egyenként (singulatim) folyamatosan részesítsen gondoskodásában. (Ennek természetesen szükséges feltétele, hogy tudja, mi történik az egyes emberekben, hogy azok legbensőbb titkait is önként feltárják – innen az egyénítő jelleg.) A pásztor minden cselekedetének nyája boldogulását kell szolgálnia.” (Zétényi idézi Foucault-t 2005: 4)*

bennünket annak felismeréséhez, hogy napjaink Magyarországon a jóléti állam a peremhelyzetű csoportok integrálása során melyik foucault-i hatalommodellt követi.

2.) *Milyen különbségek találhatók a kormánypárti, illetve az ellenzéki sajtó kommunikációjában?*

Az elemzésbe bevont médiumok kiválasztásakor törekedtünk arra, hogy kormánypárti és ellenzéki források is bekerüljenek a mintába. A minta összetételének kialakításakor az a szempont is vezetett bennünket, hogy megtudjuk a médiumok két típusában (kormánypárt, ellenzék) milyen hasonlóságok és eltérések vannak a negatív hatalom gyakorlásra irányuló megfogalmazások tekintetében. Mennyire általános a hajléktalanokkal kapcsolatban a negatív hatalom fogalmának megjelenítése? A hatalommal rendelkezők (kormánypárt) és a hatalommal nem rendelkezők (ellenzék) médiumai a hajléktalanokkal kapcsolatban egyaránt a negatív hatalmat jelenítik meg (konszenzusos alávetés), vagy csak a hatalommal rendelkezőkre jellemző az alávetés elfogadása (konfliktusos alávetés).

MÓDSZER ÉS MINTA

A kutatási kérdések vizsgálatára Krippendorff tartalomelemzési módszerét alkalmaztuk (Krippendorff 1995). Mivel ennek a módszernek a születése a sajtókutatással kapcsolódott össze, úgy véltük, az általunk mintába emelt médiumok tartalmának elemzésére is alkalmas lesz a kulcsfogalmakat kereső, azok tartalmát értelmező és kontextusba helyező módszer.

A mintavétel során Krippendorff (1995) klaszteres egységét alkalmaztuk, s a klaszterkritérium kiválasztásakor a médiumok politikai kötődése került fókuszba.

A Mérték Műhely 2016-ban kiadott tanulmánya szerint a 2008-as gazdasági válságot követően jelentősen csökkent a reklámpiac forgalma. A 2010-ben ratifikált médiatörvény tovább nehezítette a piaci helyzetet, és jelentős változást eredményezett a hazai médiavállalatok szerkezetében. A kedvezőtlen szabályozás miatt kialakult piaci nehézségekkel szembesülve számos külföldi befektető felszámolta magyarországi érdekeltiségét. A vezető nélkül maradt médiumok jelentős része 2016-ra kormányközeli személyekhez és cégekhez került (Mérték Műhely 2016). Chomsky és Hermann (1988) propaganda modellje szerint a média ebben a helyzetben a hatalomnak, tehát a politikai vezetőknek a szócsövénév válik. A médiumok közbeiktatásával a hatalom jelentős befolyással rendelkezik a társadalom felett, hiszen uralja a diskurzust és a tömegmédiát. Az ellenzéki médiumok kiszorulása pedig azt eredményezi, hogy a társadalom tagjai nehezebben férnek hozzá más jellegű hírforrásokhoz, s így a valóságról alkotott képük elveszíti az objektivitását. A média a társadalom számára egy határozott érték-tartalmat közvetítő virtuális valóságot teremt. A kormányközeli és ellenzéki háttérű médiafelületek mintába emelése lehetővé tette számunkra, hogy a peremhelyzetű társadalmi csoportokkal kapcsolatban a közvéleményben formálódó vélemény rétegeit feltárjuk, az alávetés konszenzusos, vagy konfliktusos jellegének mértékét és formáit megismerjük.

Az elmúlt évtizedekben az írott sajtó alapvetően háttérbe került, mivel a digitalizáció miatt megváltoztak a médiafogyasztási tendenciák. Az információszerzésben az online hírközlésre helyeződött át a hangsúly (Bajomi 2010). Ennek megfelelően elemzési egységnek olyan újságcikkeket jelöltünk meg, amelyek különböző online platformokon publikáltak. Az elemzésbe bevont újságcikkek gyűjtés során a kétlépcsős mintavételt alkalmaztunk. Elsődleges

mintavételi egységként a médiumok politikai meghatározottságát – kormánypárti, ellenzéki – választottuk. A közmegítélés és önbesorolás mellett az alminták képzése során a médiumok finanszírozási forrásait tekintettük mérvadónak. Ha kormányközeli cég vagy személy a működtetője az online hírportálnak, akkor a kormányközeli csoportba soroltuk, ha a működési forrás háttérben inkább közösségi támogatás, illetve a szabadpiacról származó reklámbevételel áll, akkor a médiumot ellenzéki hírforrásként azonosítottuk.

A főváros és vidék politikai megosztottsága miatt mintavételi szempontként a területi dimenziót is bevontuk, és az országos hírportálok mellett regionális hírportálokat is elemeztünk. Az 1. sz. táblázat e két mintaválasztási kritérium szerint mutatja be a az elemzett hírportálokat.

1. táblázat

A mintába választott online médiumok földrajzi és politikai szempontok szerinti megoszlása

	Országos	Regionális
Kormánypárti	ripost.hu, 888.hu	haon.hu, dehir.hu
Ellenzéki	Mérce.hu, 444.hu	X

Forrás: Saját szerkesztés

A mintavétel második lépcsője a kiválasztott médiumokon belül az elemzési egységek meghatározására irányult. Ennek kiválasztásához egy esetet² leszámítva, a Google keresőt használtuk, melynek felületére a hajléktalan kulcsszót, illetve a médium nevét írtuk be. A mintavétel során a 2010–2020 közötti tízéves intervallumot vizsgáltuk s a 2. táblázatban kapott eredményhez jutottunk. A mintába kerülő cikkek kiválasztására véletlen generátorral került sor.

2. táblázat

A kulcsfogalmakra alapozott szűrő beállításával 2010. augusztus 1. és 2020. augusztus 1. között a Google felületen elért találatok száma és a mintába került cikkek száma

Hírportál neve	Összes találat száma	A mintába került cikkek száma
444.hu	100	10
Mérce.hu	97	10
Ripost.hu	16	10
888.hu	12	10
Haon.hu	33	10
Dehir.hu	29	10

Forrás: Saját szerkesztés

² Ripost

A HAJLÉKTALANOKRA VONATKOZÓ KULCSFOGALMAK A MÉDIUMOKBAN FOLYÓ DISKURZUSOKBAN

Az elemzés során a Foucault-tól kölcsönzött felemelésre (pozitív hatalom) és alávetésre (negatív hatalom, stigmatizáció) irányuló fogalmakat igyekeztünk párhuzamba állítani a médiumok elemzése során kiválasztott kulcsfogalmakkal. A kulcsszavak kialakításánál arra törekedtünk, hogy az eredeti foucault-i kontextusban megjelenő fogalmakhoz olyan jelenkori szinonimákat kapcsoljunk, melyek a mintába került médiumok cikkeiben fellelhetők³.

A fentieket figyelembe véve a következő öt vizsgálati dimenzió mentén törekszünk a megfelelő kulcsfogalmak kiválasztására annak érdekében, hogy a két kutatási kérdésünkre – negatív vagy pozitív hatalom, kormánypárti, illetve ellenzéki médiumok értékrendszere – megfelelő választ adhassunk.

Hatalmi alávetés indokai

Kirekesztés formája – fizikai megjelenés

Hatalom és kirekesztés – lelki megjelenés

Hatalommal szembeni ellenállás

Manipuláció, mint meggyőzési szándék

3.1 A hatalmi alávetés indokai

A hatalmi alávetés indokai Foucault 1970 és 1975 közötti munkásságban két pillérre épülnek. Egyfelől a szegényekre irányuló stigmatizációról tesz említést, másfelől a szegényektől való félelmet hangsúlyozza.

„Szigor tapasztalható a szegényekkel szemben, a tanúvallomások összehangolt elvetése, a kölcsönös bizalmatlanság, a gyűlölet és a félelem.” (Foucault 1990: 46)

Foucault a Felügyelet és Büntetésben (1990) az 1782 és 1789 közötti időszakra reflektál, amikor a polgári társadalom kialakulásával párhuzamosan az új gazdasági, társadalmi modellbe beilleszkedni nem tudó szegényekkel szembeni perek gyakoriak lettek, és a társadalomban elterjedt a bűnbakképzés. Foucault a fenti idézetten túl, több olyan esetet is közöl, ahol megglátása szerint igazságtalanság sújtotta az elesetteket, mert nem a rendszerszintű változások áldozataként, hanem okaiként, bűnöseiként éri őket a büntetés. Elemzésünkben relevánsnak tartjuk a Foucault által bemutatott társadalmi jelenség (szegények büntetése, alávetése) és a hajléktalanokat érintő társadalmi megítélés közötti párhuzamot, s ennek megfelelően alakítottuk ki a médiumokban szereplő tartalmak elemzéséhez a következő kulcsfogalmakat:

³ Ahol Foucault fogalma a médiatartalmak elemzéséhez létrehozott kulcsszavak meghatározásakor nem igényelt átalakítást, mert napjainkban is elterjedt és hasonló értelemben használt fogalomról van szó, ott a kulcsszavak meghatározásakor meghagytuk az eredeti fogalmakat.

3. táblázat

Hatalmi alávetés indokai és a tanulmányban alkalmazott kulcsszavak

Kulcsszavak a „Felügyelet és Büntetés” c. írásban	Tanulmányban alkalmazott kulcsszavak
szegény	hajléktalan
félelem	félelem

Forrás: Saját szerkesztés

3.2 A kirekesztés formája – fizikai megjelenés

„Büntetéssel sújtják ezeket az árnyakat, amelynek az a funkciója, hogy a tetteket olyan emberré tegye, aki nemcsak élni kíván, hanem képes is élni, tiszteletben tartva a törvényt, és gondoskodni tud szükségleteiről; megbüntetik őket, gondos büntetéssel, amely, habár megtorolja a bűnt, módosítható (lerövidíthet vagy adott esetben meghosszabbodhat) aszerint, ahogy az elítélt viselkedése változik; azokkal a „biztonsági rendszabályokkal” büntetik meg őket, amelyek a büntetés velejárói (kitiltás, felügyelet, gyámság, kötelező orvosi kezelés) s amelyeket nem a törvénysértés megtorlására szánnak, hanem az egyén ellenőrzésére, hogy semlegesítsék veszélyes mivoltát, megváltoztassák bűnöző hajlamait, s ez csak akkor szűnik meg, ha bekövetkezett a változás.” (Foucault 1990: 12)

A 178/2018. (X. 2.) Kormányrendelet, amely a hajléktalanok kriminalizálásra irányul, egyik eleme, hogy a hajléktalan személy – felszólítást követően – vegye igénybe a szállók szolgáltatását. A hatalom a hajléktalan személyek opcionális tartózkodási helyének a menedékhelyeket, illetve hajléktalanszállókat jelölte meg. A kormányzati modell a hajléktalanság problémájának hatékony kezelése helyett a hajléktalan személyek izolálását, a problémásnak tekintett csoportnak a társadalomtól való elkülönülését preferálja. A társadalmi jelenségek izolálásának lényege, hogy ha a jelenség nem érzékelhető, akkor léte tagadható, vagy legalábbis vitatható.

2018-as „hajléktalantörvény”, ami kriminalizálja a hajléktalanok köztéren való tartózkodását, értelmezésünkben azonosítható a kirekesztés fizikai megjelenésével, és a foucault-i helyki-jelölés negatív hatalmat megjelenítő fogalmaival állítható párhuzamba:

„Kizárás, – Kiutasítás, – Megfosztás, – Örültek, szegények deviánsok kizárása vagy helyhez kötése.” (Foucault 2015: 15)

A hajléktalan személyek életvitelének szabályozására 2010 óta fokozatosan erősödő figyelem irányul. Különösen nagy hangsúlyt kapott a kérdés Budapesten, ahol a Fővárosi Közgyűlés 2013 novemberében elfogadta a 77/2013. (XII. 3.) sz. rendeletet, amelyben kijelölték azokat a területeket, ahol a hajléktalanok életvitelszerű közterületi tartózkodása szabálysértésnek minősül. Bár a Kúria 2015. január 20-án közzétett határozatával megvizsgálta és törvénysértőnek találta a kijelölt közterületekről való kitiltást, a hajléktalanok megítélésére a közvéleményben ezek a tiltásra, büntetésre irányuló kezdeményezések nagy – többnyire megosztó – hatással voltak.

4. táblázat

A fizikai kirekesztés formái és tanulmányban alkalmazott kulcsszavak

Kulcsszavak a „Felügyelet és Büntetés” c. írásban	Tanulmányban alkalmazott kulcsszavak
Helyhez kötés és helykijelölés	közterületről való kitiltás hajléktalanszálló, szálló

Forrás: Saját szerkesztés

3.3 A hatalom és kirekesztés – lelki megjelenés

„Már nem csupán a törvénysértések lesznek a tárgyai, hanem az egyének is; nem azért, amit elkövetlek, hanem azért, amik; amik lesznek és amik lehetnek.” (Foucault 2015: 13) Foucault a fenti definíciót a francia büntetésvégrehajtás keretébe helyezi, szerinte nem a cselekedetet bünteti a hatalom, hanem a bűnt elkövető személyt. „...a bírók lassan ugyan, de egy igen megszire visszanyúló folyamat eredményeképp már nemcsak a bűn, hanem a bűnözők »lelke« fölé is ítéletet mondtak.” (Foucault 2015: 13). A bűnöst összemoszák a bűnnel, a folyamat negatívan hat az egyén életvitelére, a megbélyegzés társadalmi kirekesztéshez vezet.

Jóllehet a médiában több alkalommal is elindultak viták a hajléktalanok büntetésével kapcsolatban, s számos közéleti személy felhívta a figyelmet arra, hogy az elmúlt évtizedek veszteségeit nem lehet normaszegőként kezelni (Solt 1998), a jogalkotói közeg szigora mit sem változott. Annak ellenére nem, hogy a társadalom jelentős része elismeri, hogy „büntetőjogi (szabálysértési jogi) szankcióval olyan magatartásokat szokás sújtani, amelyeket vagy szándékosan követnek el, vagy kellő gondossággal elkerülhető lett volna. De a társadalom peremén való lét nem ilyen.” (Ésik 2018)

Mindezeknek megfelelően a kirekesztés lelki megjelenésének dimenzióihoz olyan kulcsszavakat kapcsoltunk, amelyek a szóbeli megkülönböztetés társadalmi és egyéni következményeire, lelki aspektusaira irányulnak.

5. táblázat

Hatalom és kirekesztés lelki megjelenése és a tanulmányban alkalmazott kulcsszavak

Foucault fogalmai a „Felügyelet és Büntetés” c. írásban	Tanulmányban alkalmazott kulcsszavak
megvetés, bűn, bűnöző	bűnöző
lelki alávetés, megbélyegzés, ítélet	reménytelenség

Forrás: Saját szerkesztés

3.4 Hatalommal szembeni ellenállás

„Ne félj, kezd csak el a beszédet; mi majd megmutatjuk neked, hogy a diskurzust törvények rendszere szabályozza; hogy régóta várunk már felhangzására; hogy helyet biztosítottunk neki, amely megtiszteli, de le is fegyverzi; és ha van benne némi hatalom, valami erő, akkor azt tőlünk és csakis tőlünk kapja.” (Foucault 1991: 869)

A diskurzus rendjének a nyitó mondatai Foucault azon elméletére épülnek, melynek központi állítása: aki hatalommal rendelkezik, az uralja a diskurzust is. Foucault a vizsgált időszakban a hatalom forrását politikai erőkhöz köti. A politikai erők azonban a hatalommal szembeni ellenállásban is megmutatkozhatnak, s ha a törvények közmegegyezésre épülnek, s nem csupán egy szűk, politikai csoport érdekeit képviselik, akkor azok alkalmasak arra, hogy a mindenkori közpolitika kontrolljának az alapjaként szolgáljanak.

Ennek a dimenzióknak az elemzések során ezért olyan fogalmakat emeltünk ki, amelyek a közösség érdekeivel szembemenő közpolitikai döntéshozást és az erre alapuló cselekedeteket bírálják. A vizsgált téma szempontjából idesorolható a hajléktalan embereket célzó szociális ellátások hiányossága, illetve e hiányosságok kiváltó okainak – nemkívánatos társadalmi következmények miatt – elutasítása.

6. táblázat

Hatalommal szembeni ellenállás és a tanulmányban alkalmazott kulcsszavak

Foucault fogalmai a „Felügyelet és Büntetés” c. írásban	Tanulmányban alkalmazott kulcsszavak
Hatalom	Törvény
Szabályozás eredményei	Megtelt

Forrás: Saját szerkesztés

3.5 Manipuláció mint meggyőzési szándék

„Ám az alkalmazási pontok változhatnak, a szerep, a funkció megmarad; és az eltolódás elve szakadatlanul működik. E szintkülönbség radikális eltüntetése nem lehet más, csak játékos manipuláció, utópia vagy szorongás.” (Foucault 1991: 873)

Foucault a manipuláció jelenségére a hatalmon lévő politikai csoportosulás stratégiájaként tekint. A hajléktalanokkal szembeni intézkedések (hajléktalantörvény) bevezetésekor a hatalom által meghatározott diskurzus azt a célt szolgálja, hogy a társadalom tagjait meggyőzze, döntése a közjó érdekében történik.

Ahhoz, hogy a hatalom által meghatározott diskurzusban a manipuláció vizsgálható legyen, a „köz” érdekeire való hivatkozást emeltük ki és a médiatartalmakban az ehhez kapcsolódó fogalmakat kerestük.

7. táblázat

Manipuláció mint meggyőzési szándék és a tanulmányban alkalmazott kulcsszó

Foucault fogalma a „Diskurzus Rendje” c. előadásában	Tanulmányban alkalmazott kulcsszó
Manipuláció	Köztér

Forrás: Saját szerkesztés

4. A HAJLÉKTALANOK „FELEMELÉSE”, ILLETVE „ALÁVETÉSE” A MÉDIUMOKBAN FOLYÓ DISKURZUSOKBAN

A tartalomelemzés során a mintába emelt cikkeket elemezve a kulcsszavak megjelenésének gyakoriságát és a kulcsszavak alkalmazásának kontextusát vizsgáltuk.

4.1 Hatalmi alávetés indokai

A szegényekkel kapcsolatban megfogalmazott foucault-i hatalmi alávetés pillérei – stigmatizáció, félelem – rendszeresen megjelennek a hajléktalanok kontextusában is a mintába vont elemzési egységekben:

„A környéken élők arra panaszkodnak, hogy esténként félnek arra közlekedni és hogy elviselhetetlen a romos házakból kiáramló bűz.” (Dehir 2011 02:08)

„Tegnap este 10 körül hallottam, hogy azt keresik, hol tudnak aludni. Itt kiabálnak hajnali kettőkor, be vannak állva a tablettás, kannás bortól. Nap mint nap látom, hogy égetik a kábelt, érzem a bűzét, félünk, hogy egyszer minden felgyullad” (Ripost 2020 07:09). Az idézett szövegek mindkét esetben olyan civilektől származnak, akiknek lakóhelyük közelében hajléktalan emberek tartózkodnak. A félelem mint a kirekesztés indítéka nem egyedülálló a hajléktalan emberekkel szemben. A Menhely Alapítvány (2002) tanulmánya az alábbi esetet szemlélteti: A „...tartózkodás, félelem még akár természetesnek is tekinthető. Ez a félelem azonban meg gondolatlan lépésekre sarkallhat. Nemegyszer előfordult, hogy a hajléktalan emberek eltávolítására olyan módszereket találtak ki, mint a bűvőhely felgyújtása, a forró vízzel vagy egyéb vegyszerrel történő leöntés. Ezek komoly veszélyeket hordoznak.” (Menhely Alapítvány 2002: 21). Annak ellenére, hogy a félelem nem minden esetben jár együtt olyan súlyos következményekkel, amelyekről Menhely Alapítvány tesz említést, figyelembe kell vennünk Allport (1977) negatív előítéletekre vonatkozó fokozatosság skáláját. Ennek értelmében a legenyhébb jellegű elutasítás is magában hordozza a legdrasztikusabb lépések (fizikai agresszió stb.) esélyét.

A szegényekkel kapcsolatban megfogalmazott foucault-i hatalmi alávetés mindkét dimenziója (stigma, félelem) egyértelműen megjelenik a hajléktalanok esetében is a mintába vont médiatartalmak elemzésekor. A tartalomelemzés során elsődlegesen a félelem kerül középpontba, de a vélt vagy valós tapasztalatokon alapuló félelmek az elemzett cikkekből olvasható megnyilatkozások többségében stigmává erősödnek.

Jelentős különbség van azonban a kormányközeli és az ellenzéki médiumok által közölt tartalmak között. A félelem szó összesen nyolc alkalommal lelhető fel az elemzési egységekben, s az előfordulások kivétel nélkül kormányközeli cikkekhöz köthetők. A kormányközeli

média rendszeresen alkalmazta a hatalomi alávetés indokaként a valós, vélt, vagy gerjesztett félelmet a szegényekkel, hajléktalanokkal szemben.

A hatalom által keltett és felerősített félelmek mindamellett, hogy jelentős mértékben hozzájárulnak a hajléktalanokkal kapcsolatos stigmák erősödéséhez, kriminalizálják is a hajléktalanok csoportját, s erősítik annak a hatalomnak elfogadását, amely vállalja a „probléma”, azaz a félelem megszüntetését.

4.2 A kirekesztés formája – fizikai megjelenés

A helykijelölés, illetve a közterek használatától való megfosztás vagy a kiutasítás a foucault-i kategóriák szerint a negatív hatalom megnyilvánulási formájának tekinthető. A hatalmi alávetés indokaiból következik, hogy azokat a személyeket és csoportokat, akik az elnyomott pozícióba kerültek, a kirekesztés differens aspektusai érintenek. Az elemzés során megkülönböztettük egymástól a kirekesztés lelki és fizikai tényezőit. Ebben a pontban a fizikai vetületet vizsgáljuk. A fizikai kirekesztés elemzésekor a mintába vont cikkek esetében azokat a kulcsszavakat kerestük, amely a hajléktalan személyek helykijelölésére vonatkoznak. A tanulmányban a fizikai kirekesztés vizsgálatához a hajléktalanszálló, szálló kulcsszavakat alkalmaztuk.

Az elemzési egységekben a következő módon alakult a kulcsszavak megoszlása. A leggyakrabban történő említés a szállóhelyre vonatkozott. Ez a kifejezés 29 cikkben jelent meg médiaforrásonként a következő gyakorisággal: MÉRCE.hu 7; Haon.hu 6; Dehir.hu 6; 444.hu 5; Ripost.hu: 3; 888.hu: 2

A fogalom megjelenésének gyakorisága mellett döntő fontosságú volt az elemzés során a meghatározás kontextusának vizsgálata is: kirekesztő (alávetés), vagy a kirekesztést bíráló (felemelés) környezetben jelent meg a „szálló” fogalma.

A legtöbb esetben a cikkek eltérően alkalmazták a (hajléktalan)szálló kifejezést. Ellenzéki médiumokban megjelent elemzési egységek alapvetően az ellátórendszert, a helyhez kötés formáját és működését bírálták:

„A nappali melegedők már 110-115 százalékos kihasználtsággal működnek, mondta Lőrincz az MTI-nek.” (444.hu 2017 01:07)

„A szálláshelyeken sokszor méltatlanok a körülmények, sok helyen még arra sincsen pénz és lehetőség, hogy az élősködőktől, tetvektől és poloskáktól mentesítsék az intézményeket.” (MÉRCE.hu 2018 10:31)

A 444.hu-tól idézett cikk a szállók túlterheltségére utal, amelyek abban az esetben is menedékhelyet igyekeznek biztosítani, ha már nincs elegendő férőhely. A MÉRCE.hu-tól származó szöveg pedig rámutat azokra a körülményekre, amelyek a hajléktalan embereknek „jutnak.” Hasonló körülményekről számolt be egy érintett:

„Na, amikor bementem, szétnéztem – nem is tudom, mihez hasonlítsam, mint egy gettó – mondtam, hogy én itt nem maradok (...) De tele volt poloskával, nem lehetett megmaradni. Inkább kimentünk a szigetre, ott kulturáltabb körülmények között voltunk. Volt hálósákunk, takarónk, moshattunk, volt lehetőség fürdeni, mindenünk tiszta volt (...)” (Kovács 2019: 128–129) Az ellenzéki cikkek tükrében az olvasóhoz az az információ jut el, hogy a körülmények nem megfelelőek a szállón. Ésszerű döntésnek tűnik, hogy a hajléktalan emberek a fizikai és térbeli kirekesztés fent bemutatott formái helyett az utcát vagy a köztereket választják.

Kormánypárti oldalról eltérő kontextusban jelenik meg a szállók bemutatása és nyilatkozataik során egyértelmű megállapítást nyer, hogy a szociális ellátórendszer megfelelően működik. Kósa Lajos, a Fidesz országgyűlési képviselője az alábbi módon látja a hajléktalanok életvitelszerű utcai tartózkodását: „Amikor egy hajléktalanhoz ért, megállt, és az ablakon kihasználva kezdett beszélgetni vele. Miután a férfi elárulta, hogy az utcán alszik, Kósa közölte, az nagy butaság, mert a hajléktalanszállón is van hely” (444.hu 2018 03:06). Hasonló álláspontot képviselnek a kormánypárti médiumokból származó elemzési egységek is:

„Kiemelték, hogy minden hajléktalannak jut elegendő hely, az intézményekben fűtött szobát, ágyat, meleg ételt, egészségügyi ellátást és tisztálkodási lehetőséget biztosítanak.” (Dehir 2018 11:17) „Mindenkin segít a kormány a hidegben.” (888.hu 2018 01:12)

Összegezve, a kormánypárti cikkek tartalma összecseng a Kósa Lajostól idézett megállapítással: a szociális ellátórendszer a hajléktalanok esetében is megfelelő mennyiségi és minőségi ellátást tud biztosítani. Az ellenzéki és kormánypárti cikkekben a hajléktalanellátással kapcsolatban két, egymásnak merőben ellentmondó valóság jelenik meg. Az ellenzéki újságok kommunikációjukban a negatív hatalom megjelenési formáit – helyhez kötés, izolálás, alacsony színvonalú vagy elégtelen ellátás – emelik ki, míg a kormányközeli médiumok sem mennyiségi, sem minőségi szempontból nem látják problémásnak az ellátórendszer működését. A hajléktalanellátás jelenlegi formáját – a rendszer izolált, kirekesztő és alacsony színvonalú szolgáltatásai ellenére – a hatalom pozitív megnyilvánulási formájának tekintik, amely segít a hajléktalanok felemelésében.

4.3 Hatalom és kirekesztés – lelki megjelenés

Foucault értelmezése a hatalom és kirekesztés lelki vetületének az esetében arra irányul, hogy azok a fogalmak, amelyekkel a hatalom a kirekesztettek cselekedeteit minősíti, milyen visszhangra találnak az elkövetőben (ez esetben a hajléktalan emberben).

Simone de Beauvoir (1969) szerint, az egyén olyanná lesz, amilyenné a környezete szeretné, hogy váljon.

„...az emberi egyed nem pusztán testként ismeri meg és teljesíti ki magát, hanem különböző tabuknak és törvényeknek alávetett testként.” (De Beauvoir 1969: 58)

Ha egy hajléktalan személy rendszeresen pejoratív és negatív fogalmak körében létezik, ő maga is ilyenné alakul. Foucault a lelki alávetést forrását a megvetésben látja, amelyhez a kulcsfogalmak meghatározásakor a megvetés tárgyának markáns megjelenési formáját, a bűnöző fogalmat társítottuk. A lelki alávetéshez a reménytelen fogalmat kapcsoltuk, ezzel is utalva a hajléktalan személyek mentális stabilitását próbára tevő kilátástalan helyzetre.

A negatív hatalom ilyen erős megnyilvánulása, amelyben reménytelen helyzetűnek, vagy bűnözőnek minősítik a hajléktalanokat, rendkívül káros hatással van az érintett egyénekre.

A vizsgált fogalmak előfordulása a mintában mennyiségi szempontból ugyan szórványosnak tekinthető (2 alkalom), de a szavak előfordulásának formája, és a „bűnöző” szó véleményformálásban betöltött súlya mindenképpen figyelemre méltó. A bűnöző szó mindkét esetben kormányközeli cikkben jelenik meg. Az egyik cikk tartalma kifejezetten súlyos következmé-

nyeket vetít előre. A publikációban szereplő történet szerint egy hajléktalan ember bűnt követetett el, aminek a következményeként a cikk szerzője „hajléktalanbűnöző”-nek nevezi az elkövetőt. A „hajléktalanbűnöző” kifejezés megfogalmazása és a médiában való megjelentetése igen veszélyes, és az egész csoportra nézve rendkívül stigmatizáló. Hazánkban pár évvel ezelőtt alakult ki egy hasonló stigmatizáló szókapcsolat: a cigánybűnözés. Juhász (2010) tanulmánya felhívja a figyelmet arra, hogy a szókapcsolat mindamellett, hogy szenzációhajhász, az érintett csoport nyílt kirekesztésének megnyilvánulási forrása. Nincs ez másként a hajléktalanok stigmatizációja és kirekesztése esetében sem.

A hatalom és kirekesztés második fogalma, a reménytelen kifejezés – ami sok vonatkozásban passzív viszonyulást fejez ki, vagyis a dolgok megtörténnek vele, nincs lehetősége a történelem befolyásolására – nem jelent meg az elemzett szövegekben. Ugyanakkor az aktív viszonyulást kifejező „bűnöző” fogalom a kormánypárti médiákban két alkalommal is előfordult, míg az ellenzéki kötődésű médiumokból mintába választott szövegekben nem fordult elő. Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy a negatív hatalom megnyilvánulásának lelki dimenziói mind az ellenzéki, mind a kormánypárti kötődésű cikkekben nagyon kevés figyelmet kaptak.

4.4 Hatalommal szembeni ellenállás

A Foucault-féle pluralisztikus hatalomfelfogásban a hatalomnak nincs egyértelműen azonosítható központja. A hatalmat mint erők viszonyát kell elképzelnünk, ahol minden ember egyszerre alanya és tárgya is a hatalomnak. Úgy véli, hogy a hatalom léte egy dinamikus viszony, amely a formális hatalom és a hatalommal szembeni ellenállás diskurzusában jelenik meg. Jóllehet van néhány területe – mint pl. a büntetés-gyakorlás –, amit a politikai döntéshozók hatáskörébe sorol, de úgy véli, hatalom és ellenhatalom ugyanazon a terepen bontakozik ki és minden hatalom megteremtí a hatalommal szembeni ellenállást.

„...a büntetéseket a politikai taktika perspektívájába helyezem el.” (Foucault 1990: 34)

A hatalommal szembeni ellenállást a diskurzus tükrében elemzi. A diskurzus vonatkozásában a legmeghatározóbb elem, amely összeköti Foucault elméletét a mindennapokkal, illetve a tanulmány témakörével, hogy természetesnek, sőt keresendőnek tartja a hatalommal szembeni fellépést.

A kiválasztott szövegkorpuszok elemzése során két kulcsfogalmat vizsgáltunk a hatalom és a hatalommal szembeni ellenállás dimenziójában. A Foucault által alkalmazott „hatalom” kifejezéshez a „törvény” kulcsszót illesztettük. A törvény szó önmagában nem jelent sokat, a törvényhez való viszonyulásban azonban a hatalom és a hatalommal szembeni ellenállás jól megjeleníthető. A törvény fogomelemzésekor nem általában, hanem a hajléktalan-törvényre fókuszáltnan végeztük az elemzést. Ha a törvény szó elutasító szövegkörnyezetben jelenik meg a cikkekben, akkor az a legtöbb esetben a hatalommal szembeni ellenállás megnyilvánulása.

A törvény fogalom mennyiségi és minőségi előfordulásának elemzése kapcsán jelentős különbségeket fedeztünk fel az ellenzéki és a kormánypárti médiumok tartalmában.

A törvény szó viszonylag magas említési gyakorisággal jelent meg a mintába vont cikkekben. A 16 megjelenés eloszlását a lenti táblázat tartalmazza.

8. táblázat

A törvényfoglalom megjelenése a mintában

Médium	Megjelenés a kormánypárti médiumokban	Megjelenés az ellenzéki médiumokban
Mérce.hu	–	7
444.hu	–	2
888.hu	3	–
Dehir.hu	1	–
Ripost.hu	1	–
Haon.hu	2	–

Forrás: Saját szerkesztés

Az ellenzéki médiumok az alábbi kontextusban alkalmazták a törvény szót:

„Az MSZF a tavaly októberben életbe lépő hajléktalanellenes törvénnyel kapcsolatban – sok más hajléktalan emberekkel foglalkozó szervezethez hasonlóan – korábban azt mondta, nem váltotta valóra a kormány által hozzá fűzött reményt, a tiltás és az adminisztratív szabályozás nem bizonyult alkalmasnak az évről évre ismétlődő tömeges fagyhalál megszüntetésére.” (Mérce 2019: 12)

„Bár a hajléktalanok vegzálása leállt egy időre, miután több bíróság is alkotmányellenesnek találta a szabálysértési törvényt, és az Alkotmánybírósághoz fordult normakontroll vizsgálatért, kedden újabb hajléktalan embert állítottak elő életvitelszerű közterületi tartózkodásért Budapesten.” (Mérce 2018: 12)

Mindkét esetben látható, hogy a Mérce.hu kontextusában alkotmányellenesnek és feleslegesnek tekinti a hajléktalanokra vonatkozó rendeletet. Célszerű megemlíteni, hogy a Mérce.hu véleményével nincs egyedül. Az Utcajogász szervezet, illetve a TASZ (Társaság a Szabadságjogokért) emellett a Város Mindenkié többször kérelmezte a rendelet visszavonását. A negatív sajtóvisszhang ellenére a kormányközeli médiumok kifejezetten semlegesek maradtak.

„A szabálysértési törvény módosítása értelmében október 15-től nem lehet életvitelszerűen a közterületen tartózkodni.” (Dehir: 2018: 10)

„Alaptörvénybe iktatta a közterületen való életvitelszerű tartózkodás tilalmát az Országgyűlés, és ezzel elhárult az akadály egy három évtizedes probléma megoldása elől.” (Ripost: 2018: 6)

„A szabálysértési törvény módosulása értelmében nem lehet életvitelszerűen közterületen élni.” (Haon.hu 2018: 10).

Összegezve az ellenzéki és a kormánypárti médiumok csaknem hasonló arányban (9:7) foglalkoztak a hajléktalantörvény tárgyalásával a vizsgált médiumok keretében. A mennyiségi mutatók mellett a minőségi mutatók, a kontextus azonban kifejezetten ellentétes irányba mutatnak. Míg az ellenzéki médiumok a pozitív hatalomgyakorlás (felemelés) mellett voksol-

nak és az ehhez szükséges eszközöket és kereteket hiányolják a szabályalkotás folyamatából. Megnyilvánulásaikban elutasítják a jogszabályok szintjén legitimált kirekesztést és kényszerítést, mint a formális hatalom büntetesként megjelenő szabályozását. A kormánypárti médiumok ugyanakkor tárgyilagosak vagy támogatók a hajléktalanok szabályzatokban, rendeletekben, törvényekben megjelenő kriminalizálásakor, vagyis támogatják a negatív hatalomgyakorlásnak a büntetések által dominált formáját.

4.5 Manipuláció mint meggyőzési szándék

A Foucault „A diskurzus rendje” (1991) című írásában tesz említést a manipuláció erejéről. Önmagában a diskurzus birtoklója mindig hatalommal rendelkezik, mivel mondanivalójával arra is hatással van, hogy a diskurzusban résztvevők milyen álláspontot foglaljanak el a tárgyalt témakörrel kapcsolatban. Elemzésünk szempontjából ez a megközelítés azért meghatározó, mert a diskurzusból kirajzolódik, hogy a résztvevők (ez esetben a kormányzati és ellenzéki médiumok) a hatalom pozitív, vagy negatív konnotációját állítják középpontba követendő modellként.

A manipuláció fogalom a tanulmány témaköréből adódóan meghatározó jelentőségű, mivel az elemzési egységeket olyan internetes médiumokból kölcsönöztük, amelyek a tömegmédiá mint mértékadó véleményformáló eszköz kiemelkedő orgánumai. A médiumok és az ott közzétett vélemények befolyással vannak arra, hogy az egyének milyen közügyekről és kérdésekről informálódhatnak, és az ott tárgyalt témákkal kapcsolatban hogyan foglalnak (foglaljanak) állást (Luhman 2008).

Az elemzési egységekben a manipuláció vizsgálatát, a „köztér” kulcsszóval végeztük. A hajléktalan személyek helyhez kötése, és a korábban tárgyalt térbeli kizorításuk mögött – mint az alábbi idézetek is mutatják – a kormánypárt által közvetített üzenetben az az indok húzódik meg, hogy a hajléktalanok jelenlétükkel zavarják a köztereken tartózkodó nem hajléktalan embereket. Az ellenzék üzenete ezzel szemben nem a negatív hatalom értelmezése szerint közvetít az olvasók felé információtartalmakat (értékeket), hanem semleges tartalmakat, vagy pozitív hatalomértelmezést közvetít: a közterek használata mindenkinek jogában áll.

A köztér vagy közterület fogalom a többi kulcsszóval ellentétben gyakran merült fel (17 esetben) a vizsgált szövegekben. A kulcsszavak eloszlása a következő módon alakult: 444.hu: 5; Merce.hu: 4; Haon.hu: 3; Dehir.hu: 3; 888.hu: 1; Ripost.hu: 1.

Az ellenzéki elemzési egységek jellemzően az alábbi szövegkörnyezetben alkalmazzák a köztér fogalmat:

„A képviselők változtattak a szabálysértési törvényen, és kimondták, hogy október 15-étől szabálysértést követ el az, aki életvitelszerűen tartózkodik közterületen.” (444.hu 2018: 07)

„Kimondottan a közterületen tartózkodás szabályait megszegőkkel szemben indított eljárások áldozatait segíti az Utcajogász Egyesület, az ő jogsegély telefonszámuk is legyen nálunk, ha szeretnénk segíteni, illetve nyomtatható kisokosuk és szórólapjuk is letölthető a honlapjukról.” (Merce.hu 2018: 10)

A 444.hu-n publikált cikk tárgyilagos formában a hajléktalanokat érintő rendelet értelmezése kapcsán alkalmazza a közterület fogalmát, tájékoztat a rendelet tartalmáról. A mérce.hu némileg más kontextusban a jogsegély formáiról is informálja az olvasókat, vagyis a hatalom pozitív értelmű megközelítésére, a jogok láthatóvá tételére, érvényesítésének lehetőségére törekszik.

A kormánypárti elemzési egységek ugyanakkor némileg más környezetben tájékoztatják az olvasókat a közterek szerepéről: „(...) *amellett, hogy az utcák látképének fényét sem emeli a jelenség –, állandó kéregetéseikkel zavarnak másokat (...), aki, életvitelszerűen közterületen tartózkodik, az szabálysértést követ el.*” (Haon.hu 2019: 07).

„Júliusban pedig egy újkerti biciklitárolóba költöztek be hajléktalanok. A közterület-felügyelethez hetente öt-hat ilyen bejelentés érkezik. Mivel az életvitelszerű utcán élés szabálysértés, a felügyelők felszólítják a hajléktalant, hogy menjen el. Más nem is tehetnek.” (Dehir.hu 2014: 9).

„A kerület indoklása szerint az elmúlt két évben a hajléktalanok újabb közterületekre költöztek be, és lelakhatják azokat. Ezért ezeket be kell venni azok közé a területek közé, ahonnan kitiltják a fedél nélkül élőket.” (Ripost 2016: 8).

A kormányközeli cikkek kiemelik az állítást, miszerint a nem hajléktalan emberek számára zavaró és feszélyező/fenyegető érzés a hajléktalanok jelenléte. Ez az értelmezés a köztér fogalomhasználatakor is azt a kormányzati célt szolgálja, hogy az olvasók félelmeinek, ellenérzéseinek ébrentartásával a hatalom negatív gyakorlását előtérbe állító „hajléktalantörvény” legitimálását erősítse.

A vizsgált kormányközeli médiumok által vezérelt diskurzusok tehát a köz érdekeire hivatkozva erősítik a politikai döntéshozók által megalkotott hajléktalantörvény társadalom általi elfogadását: a közterekről való kizárás a közjó érdeke. Az ellenzéki médiumok egy része tárgyilagos hangvételű tájékoztatást ad az olvasók számára, más részük azonban határozottan állást foglal a közterekről való kizárás kérdéskörében.

A manipulatív információközlés összegzőként célszerű megjegyezni, hogy a kormányzat által közölt információtartalommal szemben a véleményformálás igénye – akár mint a hatalommal való szembenállás egyik formája – az ellenzéki diskurzusnak is elidegeníthetetlen jellemzője.

ÖSSZEZÉS, KONKLÚZIÓ

Tanulmányunk célja a jóléti állam által garantált szociális jogok átalakulásának vizsgálata volt. A kutatás időkereteként az elmúlt 10 évet, célcsoportként pedig a legsérülékenyebb társadalmi csoportot, a Magyarországon élő hajléktalanokat választottuk. Az átalakulási folyamat elemzéséhez a hajléktalan személyeket érintő szakmai, közéleti és politikai diskurzusokat vizsgáltuk. A diskurzuselemzés elméleti kereteként Foucault negatív és pozitív hatalomfogalmát alkalmaztuk. A tanulmány keretében két kérdésre kerestük a választ. Elsőként azt szerettük volna megtudni, hogy a Foucault által tárgyalt negatív, illetve pozitív hatalomhoz kötött kormányzati szerepvállalás megjelenik-e és ha igen, akkor milyen formában a médiumok által közölt tartalmakban. Második kérdésünk arra vonatkozott, hogy vannak-e különbségek és ha

igen, azok milyen jellegűek a kormánypárt, illetve az ellenzék által támogatott médiumok kommunikációjában.

Elemzéseink igazolták, hogy a Foucault (2006) által definiált megbélyegzés mechanizmusa a peremhelyzetű társadalmi csoportok, ezen belül is kiemelten hajléktalanok esetében a közpolitikai és közéleti médiában zajló diskurzusokban jól követhető. A hatalmi alávetés indokai (félelem, stigmatizáció) rávilágítottak, hogy a napjainkban egyre erősödő egyenlőtlenségi viszonyok a peremhelyzetbe került csoportokkal kapcsolatban valós vagy vélt nyugtalanságot, félelmet keltenek a társadalomban. A hatalom válasza a – többnyire általa generált – félelemre a hajléktalan személyek térbeli kizárása, izolálása, a negatív hatalom (alávetés) formáinak érvényesítése. A hajléktalan személyeket érintő pejoratív jelzők alkalmazása a kormányzati közpolitikai kommunikáció részét képezi, s ez tovább mélyíti a peremhelyzetű csoportok már eleve meglévő társadalmi és jogi hátrányait. A szociális ellátás hiányossága mellett a hajléktalan személyeknek meg kell küzdeniük a térbeli és a társadalmi kizárással, és a kormányzati média diskurzusai által erősített stigmatizáció következményeivel is.

A vizsgált ellenzéki médiumok szóhasználatának középpontjában többnyire a szociális jogok érvényesülésének a hiánya, valamint a kormányzat által gyakorolt negatív hatalommal szembeni ellenállás figyelhető meg. Mindezeket túl figyelemreméltó, hogy a több vonatkozásban megnyilvánuló negatív hatalom „lelki dimenziói” (a hajléktalanok mentális egészsége, személyisége, emberi érzései), mind az ellenzéki, mind a kormánypárti kötődésű cikkekben nagyon kevés figyelmet kaptak. Ha egy társadalmi csoport megítélése során az „emberi tényezők” ilyen mértékben háttérbe szorulnak, az a társadalomból, az emberek közösségéből való kirekesztés, a „társadalmon kívüli” csoportok kialakulásának legbiztosabb jele.

IRODALOM

- 178/2018. (X. 2.) Korm. rendelet az életvitelszerű közterületi tartózkodás szabályainak megsértése szabálysértéssel kapcsolatban közreműködő egyes szervek kijelöléséről és feladatairól. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1800178.KOR>
- Allport, G. (1977): Az előítélet. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Bajomi-Lázár, P. (2010): Média és Politika. Budapest: Printx Budavár.
- Beauvoir, S. (1969): A második nem. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Bönke, T. – Schröder, C. (2015): European-Wide Inequality in Times of the Financial Crisis (April 2015). DIW Berlin Discussion Paper No. 1482 <https://ssrn.com/abstract=2619547> (Utolsó letöltés: 2022. 09. 10.) <https://doi.org/10.2139/ssrn.2619547>
- Chomsky, N. – Hermann E. (1988): A propaganda modell. Letölthető: <https://chomsky.info/consent01/>
- Csoba, J. (2018): Szolgáltatás vagy társadalmi kontroll? Esély, (3): 3–23.
- Ésik, S. (2018): A hajléktalan nem bűnöző. https://azonnali.hu/cikk/20181019_a-hajlektalan-nem-bunozo (Utolsó letöltés: 2022. 09. 10.)
- Fekete, J. – Szigeti, P. (2005): Az állam szerepe a jólétbe és a mindennapi hatalomgyakorlásban. Műhelytanulmányok Digitális Archívum. <https://mek.oszk.hu/03400/03403/03403.htm> (Utolsó letöltés: 2022. 09. 10.)

- Felber, T. (2007): Michel Foucault pedagógiakritikája, avagy az oktatás, mint a normalizáló hatalomgyakorlás hálózata. *Új Pedagógiai Szemle*, 57(11): 73–80.
- Ferge, Zs. (2018): Az európai jóléti államok a válság után. *Esély*, 29(1): 98–101.
- Foucault, M. (1990): *Felügyelet és Büntetés*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Foucault, M. (2015): *A rendellenesek – Előadások a Collège de France-ban (1974–1975)*. Budapest: L'Harmattan Kft.
- Foucault, M. (1991): A diskurzus rendje. *Holmi*, 1990 (7): 868–889.
- Gábos, A. – Tomka, Z. – Tóth, I. (2021): Diversity and change in citizenship: mapping poverty in Europe. *EUROSHIP Working Paper No. 2*. Oslo: Oslo Metropolitan University.
- Gyulavári, T. – Krémer, B. (2004): Európai Szociális Modell? Útközben a jogharmonizációtól a jóléti politikák konvergenciája felé. *Esély*, (3): 3–25.
- Juhász, A. (2010): A „cigánybűnözés” mint „az igazság” szimbóluma. *AnBlok*, 4: 12–19. http://epa.oszk.hu/02700/02725/00003/pdf/EPA02725_anbloom_2010_4_012-019.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 09. 10.)
- Kovács, V. (2019): *Utak az erdőben*. Budapest: Noran Libro.
- Krippendorff, K. (1995): *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Budapest: Balassi Kiadó L'Harmattan Kft.
- KSH (2004–2020): Súlyos anyagi deprivációban élők aránya. https://www.ksh.hu/stadat_files/ele/hu/ele0005.html (Utolsó letöltés: 2022. 09. 10.)
- Ladányi, J. (2020): *Hanyatló világok*. Budapest: L'Harmattan Könyvkiadó Kft.
- Luhman, N. (2008): *A tömegmédiá valósága*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Menhely Alapítvány (2002): *Kérdések és válaszok a hajléktalanságról*. Budapest: Menhely Alapítvány.
- Mértek Műhely (2016): Nyilvánosság helyett propaganda. <https://mertek.eu/wp-content/uploads/2017/05/MertekFuzetek11-1.pdf-1.pdf> (Utolsó letöltés: 2022. 09. 10.)
- Scheiring, G. (2018): Az Orbán-rendszer természete: autoriter kapitalizmus és felhalmozó állam. *Mérce* 2018. 12. 25. <https://merce.hu/2018/12/25/az-orban-rendszer-termeszete-autoriter-kapitalizmus-esfelhalmozoz-allam/> (Utolsó letöltés: 2022. 09. 10.)
- Scheiring, G. (2019): Egy demokrácia halála: Az autoriter kapitalizmus és a felhalmozó állam felemelkedése Magyarországon. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Solt, O. (1998): Méltóságot mindenkinek I–II. *Beszélő Politikai és Kulturális Folyóirat*.
- Szelényi, I. – Csillag, T. (2015): Drifting from liberal democracy: traditionalist/neo-conservative ideology of managed illiberal democratic capitalism in post-communist Europe. *Intersections: East European journal of society and politics*, 1(1): 18–48. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v1i1.28>
- Szikra, D. (2018): Távolodás az Európai Szociális Modelltől – a szegénység társadalompolitikája. *Magyar Tudomány*, 179 (6): 858–871. <https://doi.org/10.1556/2065.179.2018.6.14>
- TASZ állásfoglalása: <https://tasz.hu/cikkek/embertelen-alkotmanybirosagi-dontes-szulett-a-hajlektalan-emberek-elzarasrol> (Utolsó letöltés: 2022. 09. 10.)

- Váradi, M. (2015): Szegénység, projektek, közpolitikák. *Tér és Társadalom*, (29): 69–96. <https://doi.org/10.17649/TET.29.1.2678>
- Walker, R. (2016): A szegénység szégyene. *Esély* (3): 3–44.
- Zétényi, A. (2005): Michel Foucault állambölcselete. *Jogelméleti Szemle*, 2005/4. <http://jesz.ajk.elte.hu/zetenyi24.html> (Utolsó letöltés: 2022. 09. 10.)